IDEHISTORIENS PLADS I STATSKUNDSKABEN*)

NILS ANDRÉN

I.

Enhver, hvem det påhviler at beskæftige sig med studieplaner, bliver stillet overfor problemet om, hvilke dele af et emne som stadig er relevante med hensyn til den udvikling, som i forskellige henseender har fundet sted. Når det gælder den politiske videnskab, så er der bogstavelig talt åbnet nye verdener i løbet af de seneste årtier. Denne konstatering baseres ikke udelukkende på de nye krav, som fremkomsten af nye stater – nye konkrete politiske systemer – stiller til forskning og undervisning. Det er krav, som stimuleres af, at effektive massemedier uafbrudt indprenter deres eksistens i vores bevidsthed. De har medført nye fordringer, langt mere avancerede end tidligere, både til empirisk forskning og til systematisk præsentation af empiriske data. Ideelt betragtet bør denne præsentation kunne foregå på en sådan måde, at den gør politiske systemer af helt forskellig slags og på vidt forskellige kulturelle udviklingsniveauer tilgængelige for komparativ analyse.

Tanken om en ny verden for den politiske videnskab kan også motiveres med det, som David Easton med klædelig beskedenhed har kaldt »den teoretiske revolution indenfor statskundskaben«. Det betinges videre af den øgede specialiceringsgrad, som har fundet sted i det politiske studium i løbet af de sidste decennia. Denne har aktualiseret sådanne studie- og forskningsområder som politisk adfærdsforskning, organisationsforskning, forvaltningsforskning og international politik.

De problemer, som er blevet aktualiseret af den politiske videnskabs metodeudvikling, teoridannelse, specialisering og differentiering og den øgede mængde af empiriske data, som skal samles og fremvises, berører både forskning og undervisning. I begge henseender står vi overfor problemet, ikke at drukne i mængden af nye elementer af forskellig slags, at skabe overblik og virkelig forsøge at skille avnerne fra hveden. Eftersom vi idag befinder os i Århus, vil det være på sin plads at give udtryk for værdisætning af Erik Rasmussens betydelige indsats i denne fundamentale henseende, når det gælder undervisningen i »Komparativ politik«.

*) Foredrag i Dansk Selskab for Statskundskab, 24. nov. 1968 (oversættelse ved Ulla Beck Jespersen).

Trods vor ubetydelige størrelse, også når vi medregner os i hele det skandinaviske, akademiske milieu, tilhører vi forskningsmæssigt et stort internationalt intellektuelt samfund. Vi har i forhold til vore evner mulighed for at deltage i den internationale forskningsvirksomhed. Al den specialisering og udvikling, som foregår i den største del af verden, kan vi i det mindste passivt drage nytte af. Eller måske rettere sagt, vi skulle være i stand til det, hvis vi havde mulighed for at følge med i alt det væsentlige, som bliver skrevet.

Når det gælder undervisningen er problemet på en måde sværere. For at kunne give effektiv undervisning må man have kontinuerlig og levende kontakt med forskning. Hvis forskningskapaciteten ved universiteterne, og særlig blandt de akademiske lærere, ikke strækker til at holde kontakten med alle centrale områder, kan undervisningen lide alvorligt under det. Dette gælder særligt for den mere avancerede undervisning, som navnlig er uddannelsen af forskere. På undervisningssiden har vi også det stadig mere påtrængende problem, som kan benævnes »guillotine-problemet« (med et udtryk fra engelsk parlamentspraksis). Et undervisningsplan forudsætter en begrænset studietid. Udviklingen går mod en forkortelse af disse tider til trods for, at alle emner, ikke bare vort eget, svulmer på alle kanter.

Der er flere måder at forsøge at overvinde dette problem på. Når et emneområde bliver for stort, deler man det op i flere emner. En sådan udvikling er – så småt – på vej, for såvidt som international politik her i Danmark har en slags halvautonom status. Når stoffet bliver for omfattende, forsøger man at forbedre undervisningsmetoderne – for det gør vi vel? – og lærebøgerne. Først og sidst bliver man tvungen til at tage stilling til spørgsmålet, om noget gammelt stof er blevet irrelevant eller overflødigt og kan tages ud af studieplanen.

For at kunne foretage en sådan rensningsaktion må man være klar over, hvad der er statskundskabens hårde kærne. Har vi en sådan opfattelse, som kan vejlede os? Jeg forestiller mig, at det må være tilfældet. For mig udgøres den hårde kærne af den komparative statskundskab, som i sig selv rummer en mangfoldighed af aspekter. Til denne kærne knytter sig studiet af de enkelte politiske systemer. Samtidig danner den det uundværlige empiriske grundlag for den centrale teoridannelse indenfor emnet.

Den, der igennem tre årtier har fulgt statskundskabens udvikling i Norden, har haft rig mulighed til at reflektere over dens foranderlighed. Særligt er denne forandringsproces gået ud over emnets juridiske og historiske dele. I alt fald ved nogle svenske universiteter har den ramt forfatningshistorien hårdere end den politiske idehistorie. Idehistorien sidder i det store og hele stadig i højsædet.

Min hensigt med følgende synspunkter er ikke at forsøge at true denne

stilling, snarere at forklare den eller ganske enkelt at motivere den. Samtidig er jeg dog helt klar over, at de øgede krav på undervisning indenfor statskundskabens forskellige områder kan fremtvinge nye pædagogiske, ikke mindst lærebogsmæssige, indgreb for at gøre undervisningen mere effektiv. Eller, med andre ord, for at nå et så vidt muligt bedre resultat end hidtil – på kortere tid.

II.

Med hensyn til den terminologiske uklarhed som råder, kan det være på sin plads at indlede en diskussion om den politiske idehistories indplacering i studiet af statskundskab med nogle synspunkter om begreberne politisk teori og politisk idehistorie og om det indbyrdes forhold mellem disse to begreber.

Da Cornell-filosoffen George H. Sabine skrev sin nu klassiske lærebog – den udkom første gang i 1937 – betegnede han det, som i realiteten var en oversigt over den politiske tænknings historie, som »A History of Political Theory«. Dette var næppe nogen tilfældighed. Nogen skarp grænse blev ikke trukket mellem politisk idehistorie og politisk teori. Dette forhold har næppe bidraget til at fjerne de besværligheder, som teoribegrebets flertydighed eller skiftende, delvis letsindige anvendelse har medført for samfundsvidenskaberne i almindelighed og, forestiller jeg mig, for statskundskaben i særdeleshed.

Omkring halvandet årti efter samlede UNESCO repræsentanter for den politiske videnskab i hele verden for bl. a. endelig at forsøge at løse opgaven med at definere emnet statskundskab. De kunne ikke løse opgaven ved at formulere en almen, abstrakt definition. De måtte nøjes med at opregne de forskellige områder, som man anså som hørende under emnet.

Det første af de fire hovedpunkter i opregningen lød: »Politisk teori med politisk idehistorie«.

Indholdet af denne rubrik er sammenfattet på følgende måde (David Butler, »The Study of Political Behaviour«, 1958): Politisk teori er den ældste del af emnet. Den behandler forholdet mellem mennesket og staten. Hvorfor og indenfor hvilke grænser må det enkelte individ lyde sin regering? En stor del af samtlige skrifter udgøres af en fornyet granskning af tidligere forfatteres arbejde. Der findes imidlertid stadig filosoffer, som selv prøver at tænke [sic!] over den politiske teoris traditionelle problem – grunden til at staten har fået sin nuværende form, hvilken ideel form den burde have og medborgernes pligt overfor den. Under indflydelse af nye udviklingstendenser i spørgsmålet om sproglig analyse og om en højnet bevidsthed om videnskabelig metode, har nogle forfattere rettet opmærksomheden mod det sprog og den logik, som anvendes af dem, der taler om politik.

Man kan her begynde at ane – men næppe mere – at der eksisterer en grænselinie mellem den politiske idehistories filosofiske tankesystem og andre udtryk for intellektuel aktivitet indenfor den brede ramme, som angives af begrebet politisk teori.

År 1950 indledtes den »teoretiske revolution« indenfor statskundskaben. Allerede i 1950 publiceredes Harold Laswell og Abraham Kaplan's »Power and Society«: A Framework for Political Enquiry«, i 1953 kom David Eastons »The Political System« og følgende år publicerede Richard C. Snyder, H. W. Bruck og Burton Sapin »Decision-Making as an Approach to the Study of Politics«. Siden dengang har strømmen af publikationer om politisk teori i den »revolutionære« betydning været lavineagtig. Blandt de nyere bidrag, som har haft særlig stor indflydelse i de sidste år, skal nævnes Gabriel A. Almonds »A Functional Approach to Comparative Politics« (1960) og Karl W. Deutsch, »The Nerves of Government« (1963).

Alt dette er efterhånden elementært for de fleste mere avancerede studenter i emnet. Det er imidlertid interessant at konstatere at Easton, trods denne intellektuelle udvikling i hvilken han har taget og stadig tager en så aktiv del både som kritiker og som teoretiker, delvis holder fast ved det flertydige teoribegreb i den i 1963 publicerede UNESCO-publikation »A Dictionary of the Social Sciences«.

»Politisk teori«, siger Easton i dette værk, »kan betegnes som et underafsnit indenfor statskundskaben, indenfor hvilket ordet teori med en noget vag fortolkning anses for at indeholde en række forskellige intellektuelle aktiviteter«. Easton placerer fire større forskningsområder indenfor underafsnittet politisk teori. Af disse fire benævnes de to første også som »politisk filosofi«.

(a) politisk moralteori,
(b) det historiske studie af politiske ideer,
(c) det sproglige studie af politiske ideer og
(d) indførelsen og den systematiske udvikling af generaliseringer vedrørende politisk adfærd.

Den sidstnævnte underafdeling (d) er den, som indeholder den »teoretiske revolutions« teoribegreber. Dette medfører dog ikke, at dette herefter er det alment accepterede teoribegreb. Terminologien er stadig flertydig og uklar. Når Carl J. Friedrich så sent som i 1967 publicerer en introduktionsbog til studiet af politisk idehistorie, kalder han den »An Introduction to Political Theory«.

Det her sagte viser ikke desto mindre, at det politiske teoribegreb er blevet udvidet og differentieret. Grænsen mellem det, som Easton betegner som politisk filosofi og anden teori markerer også stort set den grænse,

som med en moderne måde at anskue tingene på bør trækkes mellem politisk idehistorie og politisk teori.

III.

Teoribegrebet i denne lidt snævre betydning ligger udenfor rammen af denne diskussion. Selv om man kan indvende, at »den teoretiske revolutions« resultater hidtil har været mere programmatiske end operationelle, indtager de en given og fremskudt plads i al moderne statskundskabsstudium.

Hvad betyder dette for andre dele af emnet? I det nu aktuelle tilfælde – hvad betyder det for den politiske idehistories stilling? Hører denne til de områder, som i hvert fald i den lavere undervisning bør bortopereres eller reduceres for at give plads for alt det nye? Den politiske videnskab optræder som mere og mere samtidsindstillet og teoretisk. Med hvilke argumenter kan man motivere, at et rendyrket historisk element som den politiske idehistorie må beholde en væsentlig del af pladsen.

For ikke at udsætte mig for kritik over at have sejlet under falsk flag, må jeg indrømme, at jeg nærer en fast overbevisning om nytten af historiske studier for dem, der egner sig til statskundskab. Jeg bliver også nødt til at tilstå, at jeg nærer den største mistro til forsøg fra politologers side på at forsøge at skjule, når de anvender historiske metoder, hvilket faktisk stadig sker, og i den forbindelse benytte diverse terminologiske og dispositionelle kneb.

Dette er personlige »vurderinger« – fordomme vil den måske sige, som ikke deler dem – som er et udgangspunkt for mit følgende ræsonnement. Den, der ikke deler dem, kan komme til andre konklusioner. Og jeg går ud fra, at også den, som deler mit udgangspunkt, kan tænke sig andre løsninger på det problem, som følger af den angivne forudsætning.

På baggrund af denne muligvis gammeldags opfattelse – eller hvorfor ikke videnskabsideologi – er det måske heller ikke overraskende, hvis jeg blandt grundene til at bevare studiet af politisk idehistorie indenfor statskundskaben først fremfører, at dette kan give et betydeligt mål af politisk dannelse med historisk dybde. Med den udvikling statskundskaben har haft – endnu måske mindre i Danmark end andre steder – bliver dette snart det eneste historisk-almendannende element, som bliver tilbage i et mere og mere rendyrket teoretisk og samtidsorienteret samfundsvidenskabeligt studium. Dette er ikke en indvending mod den nye udvikling og ej heller mod det friske enthusiastiske eksperiment med metoder, som er lånt fra eller inspireret af andre videnskaber. Meget af dette vil vel efterhånden bortfalde som uanvendeligt. Dette er tilfældet i al progressiv videnskab. Andet kan blive lagt til side, fordi de teoretiske konstruktioner er altfor subtile i forhold til de disponible metoder, eller fordi metoderne endnu er

mere ambitiøse end det empiriske materiale tillader. Men adskilligt er allerede indregistreret som bestående og væsentlige videnskabelige landvindinger.

Ikke desto mindre tror jeg, at der kan ligge en fare i at tabe det historiske perspektiv. I princippet gælder dette synspunkt som en støtte for forfatningshistorien lige så meget som for den politiske idehistorie. Om dem begge gælder det givetvis, at de må gives en sådan placering, at de fremtræder som relevante for det politiske studie iøvrigt. De må ikke fremtræde som isolerede uden forbindelse med teori, med almen og sammenlignende statskundskab og med international politik.

Det er ikke mange år siden, at Daniel Bell, Seymor, Lipset, Herbert Tingsten og andre autoriteter forsøgte at overbevise os om, at ideologierne er døde. Det kan vel ikke udelukkes, at disse »anti-ideologer« i idehistoriens lys vil blive opfattet som i bund og grund inspireret af et ønske om, at ideologerne er døde. Det ville indebære, at dødsattesten ville være en måde at bidrage til at aflive den på. Idag virker denne opfattelse forunderlig virkelighedsfjern. Den byggede, såvidt jeg kan se, på en fundamental misforståelse. Denne bestod i, at de kritiske observatører helt koncentrerede opmærksomheden på de nuværende dominerende aktører i de vesterlandske politiske systemer.

De, der beherskede det politiske apparat, prægedes alle – og præges i mange retninger stadig – af stor samstemmighed i deres ideologiske grundsyn. 1800-tallets og det tidlige 1900-tallets ideologiske modsætninger er blevet opløst i en almen, velfærdsindstillet liberal socialisme eller socialliberalisme, som af og til kalder sig socialkonservatisme. Talen om ideologiernes død betyder intet andet end, at modsætningsforholdet mellem de traditionelle ismer er blevet svagere eller er næsten udjævnet, fordi de savnede dækning i de ydre forhold i de rige velfærdsdemokratier. De er gået op i et bredt værdifællesskab, om man vil sige en fælles »overideologi«.

Som en følge af denne opfattelse kan man muligvis også se »konvergensteorien«, ifølge hvilken en successiv tilnærmelse mellem det »kapitalistiske« og det »kommunistiske« økonomiske og sociale system er ved at finde sted med mulighed også for en yderligere ideologisk udjævning i sigte. Teorien er dog stærkt omstridt, og det sidste års hændelser kan næppe have bidraget til at give den større umiddelbar troværdighed.

At perspektivet »the end of ideology« var altfor snævert viser sig idag mere åbenbart end tidligere. Dette gælder også, hvis vi begrænser synsfeltet til de vesterlandske politiske systemer. Mange hævder, at man også blandt de dominerende aktører kan finde mærkbare, ligefrem betydelige skillelinier af ideologisk art. Selv om denne kritik kunne affærdiges, er der dog væsentlige invendinger tilbage. Ideologisk fornyelse opstår sjældent blandt de, der sidder ved magten, og som er dominerende aktører. Blandt

dem regner jeg i et parlamentarisk demokrati eller i et præsidentielt demokrati af amerikansk type ikke bare de mere eller mindre tilfældige indehavere af regeringsmagten. De includerer også den opposition, som venter – sommetider som i Sverige meget længe – på at komme til at indtage regeringspartiets plads.

Ideologisk fornyelse på godt og ondt kommer fra periferien, fra de der føler sig sat udenfor og er kritiske mod hele det dominerende system. Når en sådan ideologisk fornyelse er på vej, d. v. s. når de kritiske kræfter i periferien sætter sig i bevægelse, udløses ideologiske kræfter også i det dominerende system. Vi får det fra historien velkendte fænomen med en defensiv ideologi, som står på det etablerede – i ordets bogstavelige forstand en konservativ ideologi, det være sig om den holdes oppe af socialdemokrater, af liberale eller af partikonservative eller af alle i fællesskab. Vi får en ideologisk dialog og som regel også en fornyelse.

I stabile samfund – f. eks. i sejge og slidstærke politiske systemer med stærk absorbtionsevne, »ultrastabile« med et nu ofte benyttet udtryk – fører processen ofte til, at en eller flere af de dominerende aktører er istand til at absorbere tilstrækkeligt meget til at genoprette balancen. I andre tilfælde kan udviklingen føre til, at de kritiske kræfter helt tager overhånd og til sidst etablerer sig som dominerende aktører i et system, som mere væsentligt adskiller sig fra det tidligere. Det ene er et reformatorisk, det andet et revolutionært udviklingsforløb.

Ikke mindst indenfor universitetet har vi for tiden en følelse af, at vi pludselig befinder os midt i en ideologisk urolig for ikke at sige forvirret periode. Med et klassisk billede kan vi sige, at vi er blevet tvunget ud af den perikleiske selvtilfredshed og havnet i en tid af sofistisk og sokratisk selvprøvelse. Hvor den til sidst vil føre hen, tør jeg ikke sige noget om, men at den nye situation er relevant for statskundskaben er uomtvistelig. Det ville være en interessant forskningsopgave eller ligefrem et forskningsprogram at undersøge den pågældende »revolutions« baggrund, oprindelse og spredningsmønster og den måde, på hvilken den påvirker politikens dominerende aktører. Måske en tværvidenskabelig forskningsopgave for politologer, sociologer og psykologer?

Samtidig aktualiserer denne udvikling også på andre måder betydningen af idehistoriske studier og forskning. Et studium af historiske ideologier – med en udstrakt og i denne sammenhæng ikke nærmere præciseret anvendelse af dette ord – og disses mulighed for at forandre sig under skiftende ydre forhold har generelt fået øget relevans i den nuværende situation. Et sådant studium kan bidrage til at give et bedre perspektiv på vor egen ideologiske og politiske situation. Jeg forestiller mig, at betydningen af at kunne se så analytisk og objektivt som muligt på ideologiske kræfter er særlig stor i ideologisk foranderlige situationer.

Et studium af ideologier, som er blevet udformet i en periode, som ligger længere tilbage i tiden, kan udvikle evnen til anlæggelse af en idekritisk anskuelsesmåde. En sådan træning bør kunne være en hjælp til at betragte også samtidens idemodsætninger uden at blive altfor emotionelt engageret – idealistisk: uden overhovedet at blive emotionelt engageret. Men man må ikke begære det umulige, selv om det må indgå i målsætningen.

Evnen til at betragte ideologiske spørgsmål på en analytisk måde er et krav, som kan stilles til politologer. Men en vis intellektuel distance kan være en fordel, ikke bare for den, der professionelt beskæftiger sig med politiske studier. Det sidste er sagt med fuld viden om, at også det ikke at være istand til at se objektivt i visse situationer kan være et politisk aktiv for en professionel politiker!

IV.

Hidtil har jeg behandlet det idehistoriske studie på en temmelig udifferentieret måde. Hensigten har været at understrege dets betydning for et samtidsindstillet og teoretisk studium – ikke mindst i vor egen tid. Næste problem drejer sig om, hvordan de politiske ideer bør præsenteres i undervisningen, for at deres sammenhæng med statskundskabsemnet iøvrigt skal give nogen mening både for studenter og, hvorfor ikke også, for lærere. Et generelt svar kan jeg desværre ikke give. Resultatet kommer an på mange faktorer, blandt disse ikke bare hvem der underviser og på hvilken tid og hvilke hjælpemidler, der står til rådighed, men også i hvilken grad ideologiske spørgsmål præger den aktuelle samfundsdebat. Den sidstnævnte forudsætning antyder, at den nuværende situation burde være gunstig for at stimulere interessen for politiske ideer; disse må i høj grad fremtræde samfundsrelevante.

Som udgangspunkt for en diskussion om, på hvilken måde det idehistoriske studie bør indpasses i statskundskabsstudiet som helhed, kan det være passende

dels at konstatere, hvordan studiet nu er placeret indenfor statskundskabens undervisningsplan

dels at adskille de forskellige slags problemstillinger, som belyses i den politiske idehistorie

dels at se lidt nærmere på de forskellige måder at behandle idehistorien, som man kan finde i den foreliggende litteratur.

Det *første* spørgsmål gælder studiets nuværende form. I København læses idehistorie – ifølge den gamle studieordning – for tiden på 5. og 6. semester. På 5. semester gennemgås i tilknytning til Schmandt, »A History

of Political Philosophy«, udviklingen frem til renaissancen og reformationen, og til Sabine »A History of Political Theory«, den følgende periode i det store og hele til og med den franske revolution. På 6. semester gennemgås 1800-tallets og 1900-tallets ideologier i tilknytning til Sabine og til Burns »Ideas in Conflict«. Det sker i form af øvelser, i hvilke studenterne deltager aktivt med kortere papers om forelagte emner. Øvelsesopgaverne er lagt på en sådan måde, at de skal dække de vigtigste områder og såvidt muligt i tilknytning til de nævnte kursusbøger. Opgaverne går i de fleste tilfælde ud fra ideologiske originaltekster, kompletterede med studier af specialarbejder ifølge særlige anvisninger.

I betydeligt omfang styres undervisningen naturligvis af den tilgængelige kursuslitteratur, som bedømmes at være anvendelig. Den hidtidige planlægning betinges ligeså af den relativt rigelige tid, som er afsat i den gamle studieordning.

Den nye studieordning, som trådte i kraft for de studerende der påbegyndte deres studier i efteråret 1968, betyder for statskundskabens vedkommende to væsentlige forandringer. Dels er studietiden for denne disciplin, såvel som for øvrige der indgår i samfundsfag, blevet beskåret med en femtedel. Dels er en betydelig del af studiet blevet overført fra 2. til 1. del.

De problemer, som er fremkommet ved den nye studiestruktur, er blevet løst på forskellig måde i København og i Århus. For idehistoriens vedkommende er denne i Århus helt henlagt til 2. del. I København gives allerede under 1. del en kortfattet oversigt over idehistorie suppleret med nogle centrale klassiske tekster. Som København har løst problemet, har det taget form under indflydelse af, at samfundsfag indenfor nogle år skal kunne læses også som bifag. Det er givetvis uundgåeligt, at der også gives plads til idehistorie indenfor bifagsstudiet. Det er et udtrykkeligt ønske fra flere sider, at 1. delsstudiet og bifagsstudiet får en så ensartet udformning som muligt.

Det *andet* delspørgsmål gjaldt de forskellige problemstillinger, som belyses i den politiske idehistorie. Jeg er meget vel klar over, at en systematik af hovedaspekterne nødvendigvis må blive noget subjektiv og selektiv. Den følgende inddeling tilsigter givetvis det, som man kan betegne som principielle problemstillinger, ikke konkrete, tidsbetonede problemer. Af og til kan grænserne vel være noget udflydende.

Indledningsvis berørte jeg sammenhængen mellem politisk teori og idehistorie, sådan som denne er blevet opfattet i løbet af de seneste årtier. Udviklingen går åbenbart mod en mere og mere skarptrukken grænse mellem disse to begreber. Jeg betragter denne udvikling som både nyttig og ønskværdig. Ikke desto mindre er det åbenbart, at der er en sammenhæng mellem teori, også i denne begrænsede betydning, og idehistorie, som ikke bør underkendes. De ideologiske tankesystemer indeholder forskellige

opfattelser af politikens natur og af, hvordan denne kan eller bør studeres. Platon og Aristoteles danner de klassiske modpoler. Idehistorien indeholder således en væsentlig del af den politiske videnskabs teori- eller lærdomshistorie. Aspekterne er også observeret i flere teoretiske lærebøger, f. eks. i Duvergers »Méthodes de la Science Politique« (1959). Selv har jeg gjort et beskedent tilløb i samme retning i den af Sveriges Radio udgivne studievejledning »Statskunskap« (1964).

Den politiske idehistorie kan ses som en stadig igangværende dialog, sommetider vital og hæftig, sommetider svag, om staten, dens rolle i det menneskelige samfund og dens forhold til individet. Dialogens tyngdepunkt – dens valg af emne – betinges til hver en tid af de ydre forhold, af opfattelsen af, hvad der er den ydre virkelighed, og hvordan den burde være. Det ligger derfor i ideologiernes natur, at de i det væsentlige er normative. De handler om, hvordan samfundet, politiken, forhold mellem stat og individ – i visse perioder ligefrem mellem staten og højere magter – bør være beskaffen. En ideologi kan være samfundskritisk eller samfundsbevarende, offensiv eller defensiv, dynamisk eller statisk. En ideologi kan derfor ikke forstås, hvis man ikke tager hensyn til dens betydning for eller placering i en given politisk eller i bredere betydning samfundsmæssig ydre situation. Vi kan ikke, for at vælge nogle eksempler, forstå Platon uden at have kendskab til forholdene i Athen efter den peloponnesiske krig, Machiavelli uden at kende til splittelsen og retsløsheden i renaissancens Italien, J. S. Mill eller Marx uden at forstå det industrielle samfunds problemer i 1800-tallet og måske vor egen tids protestideologier uden at tage hensyn til atombombe, samfundsplanlæggere og milieufordærvere, driftsøkonomer og tidsstudiefolk.

Med det jeg har sagt, har jeg ikke taget stilling til spørgsmålet, om ideologierne er selvstændige drivkræfter i eller udelukkende produkter af samfundsudviklingen. Spørgsmålet minder om det berømte spørgsmål, om det er hønen eller ægget, som kommer først. Svaret må også blive det samme. Det kommer an på, fra hvilken side man ser sagen – om man er høne eller æg.

Ideologier indeholder ofte opfattelser om den politiske magts grænser i forhold til andre samfundsinstitutioner, grupper og individer. Igen nogle illustrationer: Papalisme og imperialisme i højmiddelalderen, absolutisme og magtinddelingsideologier på naturretsligt grundlag i 1600- og 1700-tallet, liberalisme og statssocialisme i forskellige varianter frem til vor egen tid. Mange ideologier indeholder også opfattelser om herskermagtens oprindelse og legitimitet: teokrati – naturretslige foredragsteorier – folkesuveræ-nitet og demokrati.

Et andet ofte tilbagevendende element i politiske ideologier er, under hvilke ydre politiske eller andre dermed sammenhængende konstitutionelle

og samfundsmæssige organisationsformer, de forfægtede idealer kan virkeliggøres.

Adskillige gange er sådanne træk i ideologierne betingede af samfundsstabilitetens problemer og optræder dermed væsentligst som konservative eller defensive. Men de kan også være utopiske og dermed i virkeligheden egentlig også revolutionære. Det samfundsideal, som bør virkeliggøres, den efterstræbte stabilitet eller den »gode ledelse« ligger så fjernt fra den eksisterende situation, at den ikke kan aktualiseres uden en faktisk omvæltning. På den konservative side finder vi bl. a. Aristoteles, Locke, Burke, Galbraith, på den utopisk-revolutionære, Platon, More, Marx og hvorfor ikke Marcuse.

Vor egen tids dominerende overideologier, kommunisme, og, med C. B. Macphersons udtryk, liberaldemokratier, indeholder også centrale ideer om politikens og samfundets organisation. Indadtil i forhold til det egne system, optræder disse overideologier som defensive, stabilitetsbevarende, udadtil i forhold til det andet system som truende og væsensfremmede og dermed også som offensive og revolutionære. Eller, som udtrykket lyder på østsiden »kontrarevolutionære« og på vestsiden »subversive« el. lign.

Det *tredie* problem gælder forskellige måder at behandle den politiske idehistorie på. Hvis man ser på den litteratur, som findes om de politiske ideer og deres historiske udvikling, forestiller jeg mig, at man kan udskille mindst fire hovedtendenser, når man taler om fremstillingsmåden. Jeg bruger hellere ordet »tendenser« end »skoler« for at markere, at de fire retninger sjældent eller aldrig fremtræder rendyrkede. I virkeligheden forekommer de i skiftende omfang som regel parallelt, selv om man tit kan tale om et dominerende perspektiv.

1. Idehistorien kan optræde som en ren filosofihistorie med hovedvægt på de politiske ideer, en dialog mellem tænkere, i hvilken disse og deres ideer er de praktisk taget eneste aktører og komponenter. Ideerne om politiken stilles i relation primært eller udelukkende til respektive ophavsmænds opfattelser af andre filosofiske grundproblemer, særlig af kundskabsteoretisk eller moralteoretisk natur.

2. Idehistorie kan tage form som en logisk-kritisk analyse af forskellige tankesystemer. Den politiske idehistoriker bliver først og fremmest en idekritiker og ser det som sin opgave at undersøge den logiske konsistens i de politiske ideer. Bl. a. Herbert Tingsten har på skandinavisk grund med stort talent og begejstring i perioder helliget sig denne intellektuelle beskæftigelse.

For forståelsen af ideologiernes logiske struktur – ofte deres mangel på logik og deres sammenfletning af empirisk mere eller mindre vel underbyggede konstateringer med rendyrkede værdiangivelser – er en sådan analyse altid af betydning. Analysen kan føre til, at en udfra statskundskabens synsvinkel aktuel problematik overses, nemlig sammenkoblingen mel-

lem politiske ideer og politisk virkelighed. En udelukkende logisk-kritisk undersøgelse af et politisk idesystem kan let medføre, at denne forbindelse glider ud af billedet. Samme indvending kan for øvrigt anføres også mod en exclusiv filosofisk behandling af politiske tankesystemer. I rendyrket form optræder begge disse typer på politisk idehistorie derfor ikke som de mest centrale med hensyn til statskundskabens primære interesseområde.

3. Idehistorie kan skrives med explicit tilknytning til den ydre politiske og øvrige udvikling i samfundet, som de politiske ideer har tilknytning til, som de angriber, eller som de forsvarer. Fordelen ved en sådan måde at betragte tingene på er, at det bidrager til at belyse ideologernes politiske rolle, generelt set. Ulempen er, at det kan betyde en fare for at andre aspekter, f. eks. ideologiernes tilknytning til andre filosofiske eller eksempelvis religiøse forestillinger kan ignoreres. Ikke desto mindre forekommer det mig, at dette aspekt ved den politiske idehistorie altid bør indtage en særlig fremtrædende plads i det studium, som er tilknyttet statskundskaben.

4. Idehistorie kan endelig studeres som baggrund for forståelsen af centrale forestillinger i samtidens dominerende konstitutionelle og politiske system. Dette er et metodisk greb, som ofte udnyttes, og som utvivlsomt har stor relevans for statskundskabsstudiet. Et udmærket eksempel er Carl J. Friedrichs allerede nævnte »Introduction to Political Theory«. Fra Norden kan nævnes Jan-Magnus Janssons »Frihet och jämlikhet« og hvorfor ikke – selv om det primært ikke drejer sig om et historisk arbejde – Alf Ross' nu klassiske »Hvorfor Demokrati«?

Selv standardværket i alle mere ambitiøst oplagte grundlæggende studier i politisk idehistorie, Sabines »A History of Political Theory«, kan med en vis rigtighed henføres til denne kategori. Dets opbygning er ganske vist helt historisk-kronologisk, men dets sigte er i mange henseender udviklingen af de ideer, som blev grundlæggende for den amerikanske forfatning – lad os sige at Sabine med noget mindre indlevelse også tegner den vigtigste ideudvikling efter 1700-tallet. I det store og hele er denne bog – ligesom flertallet af rene lærebøger – med hensyn til den kategoriinddeling vi her har lavet »syntetisk«, den tager hensyn til alle aspekter – dog særlig til 1, 3 og 4.

V.

Hidtil har jeg forsøgt at belyse problemet om idehistoriens plads i statskundskab

dels i mere almene ræsonnementer, hvis hensigt er at vise, hvorfor idehistorien bør betragtes som relevant for statskundskabsstudiet som helhed – også i en periode af den politiske videnskabs udvikling, hvor ide-

historien ikke længere behøver at udgøre et erstatning for teori i mere begrænset betydning,
dels ved at angive de ydre forudsætninger – i realiteten karakteriseret af øget konkurrence om plads indenfor rammen af reducerede studietider,
dels ved med generelle ord at forsøge at beskrive de hovedelementer, som indgår i de i idehistorien behandlede »ideologier« og tankesystemer, og de måder, på hvilke disse plejer at præsenteres.

Den sidste og sværeste opgave er at prøve at skitsere, hvordan de elementer i den politiske idehistorie eller i studiet af de historiske, politiske ideologier – som fremstår som mest centrale for statskundskaben – nemmest skal kunne indføres i den politologiske uddannelse som helhed. Problemet bedømmes specielt med hensyn til danske forhold, men er dog ikke bare dansk; det er også relevant eksempelvis i Sverige, som har nøjagtig samme slags besværligheder at slås med, især når det gælder udformningen af pensum for et og to »betyg«. Det vil sikkert også stadig være aktuelt, når den i Sverige gennem flere år besluttede overgang til en slags kreditsystem kommer til udformning, en modifikation af det system, som bliver anvendt ved de amerikanske universiteter.

Fire aspekter eller elementer i idehistorien er primært relevante for statskundskaben:

(a) Politisk teori i indskrænket betydning – problemer i forbindelse med måden at nærme sig studiet af politik.
(b) Dominerende forestillinger i vor tids politiske system og deres historiske rødder, f. eks. om statens opgaver og organisationsformer.
(c) De politiske ideer som drivkræfter i den politiske og sociale udvikling og denne udviklings rolle for de politiske ideer.
(d) De politiske ideologiers struktur, særlig forholdet mellem virkelighedsopfattelse, vurderinger og konklusioner af forskellig art vedrørende det politiske systems struktur og opgaver.

Af disse tre aspekter bør den første, som er det i moderne betydning teoretiske aspekt, undervisningsmæssigt kunne afhjælpes først og fremmest i forbindelse med det almene fagteoretiske studie. Rent konkret bør statskundskabens »lærdomshistoriske« udvikling kunne tages op i forbindelse med det i egentlig betydning komparative studium af statskundskab.

Dominerende forestillinger og deres historiske rødder optræder, sammen med de politiske ideers samspil med den politiske udvikling og samfundsudviklingen i det store og hele, som de for statskundskaben mest centrale aspekter i det idehistoriske studie. Til disse aspekter bør den specielle undervisning i idehistorie særlig være koncentreret. For at kunne

drives på en effektiv måde indenfor en begrænset tidsramme bør den kunne bygge på et passende lærebogsmateriale.

Når det gælder problemet om de politiske ideers samspil med den politiske udvikling forekommer lærebogssituationen at være særdeles ugunstig. Hvad der ved første blik er nødvendigt, synes for mig at være en »hybrid«, som er både en lærebog og en »reader« med et begrænset udvalg af idehistoriske originaltekster med et sammenlagt omfang på 200–300 sider. Den lærebogsagtige tekst skulle først og fremmest klarlægge det historiske sammenhæng, d. v. s. indplacere ideologierne i den samfundssituation, hvori de fremtræder, og at belyse vekselvirkningen mellem virkelighed og politiske ideer. Teksterne skulle helt eller delvis – afhængigt af den tid som står til disposition – kunne udnyttes til grundlag for klassediskussion og/eller gruppearbejde.

De klassiske tekster skulle udnyttes både til et studium af ideologernes rolle i den historiske dialog og til at analysere ideologiers opbygning og klarlægning af forholdet mellem virkelighedsopfattelse, forskellige slags ledende vurderinger og konklusioner.

På længere sigt burde ambitionen dog være at få det frem, som man med et af tidens modeudtryk kunne betegne som en »programmeret lærebogssamling«, som passer til den grundlæggende undervisning i statskundskab ved danske og hvorfor ikke ved nordiske universiteter i det hele taget. Men der er lang vej endnu.